

HIDRONIME DE ORIGINE VECHE TURCICĂ ÎN SUDUL MOLDOVEI

DRAGOȘ MOLDOVANU

1. Stadiul cercetării

Toponimia de origine veche turcică din România nu a făcut încă obiectul unei cercetări lingvistice sistematice, în pofida convingerii că pecenegii și cumanii „au lăsat urme adânci, atât în toponimia noastră, cât și în limbă”¹. Până la Gustav Weigand, s-a încercat descoperirea reflexelor toponimice ale etnonimelor antice desemnând pecenegii (*Peceneaga*, *Picineaga*, *Picinegul*, *Pecenișca*) și cumanii (*Comanul*, *Comana*, *Comanca*, *Comani*, *Comănești*, *Valea lui Coman*), dar mai puțin a creațiilor acestor popoare, cu câteva excepții: *Teleormanul* (< *teli orman*, glosat în *Codex cumanicus* prin ‘pădure nebună’, adică ‘sălbatică’), *Caracahul* (< *kara kala* ‘castelul negru’, în același *Codex*) și *Iașii* (< *yaasi* ‘arcași’, de la *yaa* ‘arc’ în *Codex*)². Ultima etimologie a fost contestată pe drept cuvânt de către Ovid Densusianu, care a sesizat și faptul că „unele” toponime au un suport etnonimic aparent, ele fiind creații românești de la nume de persoană care, la origine, aveau o semnificație etnonimică³.

¹ I.-A. Candrea, *Probleme de toponimie* (curs litografiat), București, 1931, p. 237.

² Lazăr Șăineanu, *Influența orientală asupra limbei și culturii române*, I, București, 1900, p. XV.

³ Ovid Densusianu, *Istoria limbii române*, I. *Originile*, București, 1961, p. 245 (ediția princeps, în limba franceză, este din anul 1901). În principiu, toate denumirile cu aspect de singular (exceptându-le pe cele slave cu sufixul *-ka*) sau cu formantul colectiv *-ești* sunt toponime personale. Ele au, deci, o legătură indirectă cu pecenegii și cu cumanii, neputând fi considerate drept „urme” cumane sau pecenege în toponimia românească (așa cum le eticheta, între alții, Sextil Pușcariu, *Limba română*, I. *Privire generală*)², București, 1976, p. 313), ci doar în antroponimia românească. Astfel de „urme” există însă, măcar uneori, în denumirile cu aspect de plural, fiind confirmate documentar (de exemplu, satul *Comanii* din fața Vidinului este atestat la 1385 ca ‘Vadul Cumanilor’, *selo kumansky brod*). În legătură cu *Iașii*, explicat din cumană de Géza Kuun (*Codex cumanicus*, Budapesta, 1880, p. LXXXIII-LXXXIV), Alexandru Philippide observa că doar în limba maghiară *jasz* înseamnă ‘arcaș’, nu și în vechea turcă, unde corespondentul său era *iaici* (*Originea românilor*, II. *Ce spun limbile română și albaneză*, Iași, 1927, p. 361).

Ca și în alte domenii ale lingvisticii, și aici Weigand a fost un deschizător de drum⁴. El a susținut că o serie de hidronime românești terminate în *-ui/-oi* au o origine pecenegă sau cumană, fiind compuse cu apelativul *ui/oi*, care înseamnă „vale, râu” în dialectele turcice din Asia Centrală⁵. Prin numeroase exemple, preluate din atlasul lui Stieler, el a dovedit că acest tip formativ funcționează în zona respectivă și în sudul Rusiei. Observând faptul că, în unele hidronime românești, finala *-ui* este precedată de alți formați (-*l-* și *-t-*), nu a putut preciza dacă aceștia sunt turcici sau românești⁶. Etimologiile, excerptate de el din marele dicționar al lui Radloff, sunt și ele discutabile, iar unele de-a dreptul amuzante. Astfel, *Bahluiul* este un derivat de la tăt. *bahil* ‘fericit’, însemnând ‘Valea Fericiților’⁷. Indiferent de valoarea etimologiilor sale, Weigand a reușit să acrediteze ideea că hidronimele în *-ui* sunt de origine pecenegă-cumană⁸.

Descoperirea reminiscentelor românești ale limbilor vechi turcice l-a preocupat și pe Alexandru Philippide, care le-a consacrat o amplă notă din opera sa capitală⁹. Uzând de o bogată informație istorică, el a arătat că, în timpul dominației de trei secole și jumătate a turanicilor în provinciile transcarpatice, a avut loc „contactul îndelungat și temeinic al dacoromânilor” cu aceștia, reflectat în „urmele vechi turcești din limba românească” și în câteva „străvechi nume de localități românești”: *Bârladul*, *Tecuciul*, *Vasluiul*, *Covurluiul*, *Galații*, *Fălciul*, *Bahluiul*, *Berheciul* și *Pereschivul*. Marea majoritate a acestor toponime au însă o origine slavă; doar hidronimele în *-lui* par să aibă originea indicată de Philippide, deși etimoanele propuse de el nu conving¹⁰.

Într-unul din cursurile sale de toponimie, I.-A. Candrea formulează două obiecții la etimologiile lui Weigand. Spre deosebire de acesta, spune Candrea, „eu

⁴ Gustav Weigand, *Ursprung der südkarpatischen Flussnamen in Rumänien*, în „Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig”, XXVI–XXIX, 1921, p. 70–103.

⁵ *Ibidem*, p. 96–97.

⁶ *Ibidem*, p. 98.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Vezi Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*⁴, I, București, 1942, p. 312; Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, 1963, p. 94, nota 2 și *passim*; Cicerone Poghir, *L'hydronymie roumaine*, în „Linguistique balkanique”, XVII, 1974, nr. 2, p. 41; G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, 1980, p. 437; Constantin C. Giurescu și Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri și până astăzi*, București, 1971, p. 198; Victor Spinei, *Realități etnice și politice în Moldova meridională în secolele X–XIII. Români și turanici*, Iași, 1985, p. 151.

⁹ Alexandru Philippide, *op. cit.*, II, p. 350–379.

¹⁰ Vezi aprecierea de ansamblu a lui Aurel Decei: „etimologiile turcice date mai multor toponime din România de răposatul Al. Philippide [...] sunt cel mai adesea fanteziste” (*Toponymie turque de la Roumanie*, în *Troisième Congrès International de Toponymie et d'Anthroponymie*, II, Louvain, 1951, p. 372, nota 17). Obiecții de detaliu întemeiate face și T. Hotnog (*Câteva nume topice românești de origine cumană*, extras din „Anuarul Liceului Național”, 1932–1933, p. 10: *Vaslui*); pentru *Covurlui*, vezi *infra*.

nu pornesc de la *-ui*, ci de la *-lui*, deoarece acele cuvinte terminate în *-ui* se pot explica și din elemente neturanice, pe când terminațiunea *-lui* ne indică totdeauna elemente de origine turanică”¹¹. A doua obiecție vizează interfixul *-ul-*, de care uzează Weigand fără să spună ce reprezintă și pe care nici el nu îl poate înțelege¹². În această privință, putem preciza faptul că, în vechea turcică, *-ul-* este fie un afix de pasiv, fie un afix medial, atașat la radicalele verbale tranzitive sau intransitive¹³. Lista de toponime de origine veche turcică alcătuită de Candrea era însă un adevărat mozaic de nume de diverse origini și din diverse epoci, dintre care multe românești, formate de la apelative sau de la nume de persoană de origine turcică (*Bulibașa, Cobuza, Durducu, Ciurlic, Hucu, Ciolanu, Arman, Hadâmb, Turcu, Ichim, Bursucu, Ghiolu, Cerdacu, Noianu, Cantemir* etc.).

În marele său studiu privind românii din Evul Mediu timpuriu, N. Drăganu înregistrează exhaustiv toponimele din toate provinciile românești, create de la numele etnic al pecenegilor și cumanilor, care „dovedesc așezări pecenege” sau „ne reamintesc de cumani” și de cazari¹⁴. Cât privește denumirile date de aceștia, el se limitează la a cita etimologiile predecesorilor săi, făcând însă observația importantă că unele derivate cu sufixul *-ui*, considerate turanice, ar putea fi hipocoristice ale unor nume de persoană cu sufixul de origine slavă omofon¹⁵.

Ca și Weigand, tot pe dicționarul lui Radloff se sprijină și T. Hotnog în mănunchiul său de etimologii hidronimice. Unele dintre acestea pot fi preluate, dar autorul se dovedește nesigur în privința finalei, apreciată fie ca sufix cuman (*-lui*), fie ca adaptare românească analogică (*-lu + i*)¹⁶.

Sub acest aspect, ampla notă consacrată onomasticii de origine cumană de către orientalistul maghiar László Rásonyi, într-un studiu privind originea Basarabilor, aduce precizări importante¹⁷. Referindu-se la explicația dată de

¹¹ I.-A. Candrea, *op. cit.*, p. 230–231. Acest sufix îl recunoscuse, într-o serie de hidronime, și Vasile Bogrea, care îi reproșa lui G. Pascu faptul că nu-l inclusese în monografia consacrată sufixelor românești (*Pagini istorico-filologice*, ed. Mircea Borcilă și Ion Mării, Cluj, 1971, p. 304). Este însă evident că Pascu se ocupase doar de sufixele care funcționau ca atare în limba română, nu și de cele din numele proprii străine, preluate în întregime de către români.

¹² I.-A. Candrea, *op. cit.*, p. 231.

¹³ Akademija Nauk SSSR, Institut Jazykosnanija, *Drevnetjurskij slovar*, Leningrad, 1969, p. 656.

¹⁴ Nicolae Drăganu, *Românii în veacurile IX–XIV pe baza toponimiei și a onomasticii*, București, 1933, p. 515, 530, 534.

¹⁵ *Ibidem*, p. 533. Exemplul dat de el (*Văsui* < *Văsăiu* ‘Vasile’) este corect, așa cum a dovedit Al.P. Arbore, care a citat și numele vechi al satului, *Secătura lui Văsuii* (*Toponimie putneană*, în „Milcovia”, I, 1930, p. 34–35). Se pot da și alte exemple de hipocoristice slave propriu-zise, de pildă *Bratuj* < *Bratumil*, care poate fi regăsit în numele părăului *Brătuia* din Oltenia (*Documente privind istoria României*, seria B, XVII–III, p. 204).

¹⁶ T. Hotnog, *op. cit.*, p. 5–6.

¹⁷ László Rásonyi, *Contributions à l'histoire des premières cristallisations d'états des Roumains. L'origine des Basarabas*, în „Archivum Europae Centro-Orientalis”, I, 1935, p. 225, nota

Weigand, el susține că, în hidronimele românești, nu este vorba de cuvântul *uy* 'vale', ci de „sufixul cel mai frecvent în numele de râuri turcești, formantul adjectival *-liy*, *-lig*, *-luy*, *-lüg*, în care *γ* – *g* a fost schimbat, dintr-un motiv sau altul, în *-y*”, ca în n. pers. *Furdui* < n. pers. iazig *Furtuy*. Specialiștii români, spune el, vor trebui să explice această schimbare fonetică și să verifice o serie de etimologii, pe care le propune în continuare.

La al treilea Congres Internațional de Onomastică (1949) a fost prezentată comunicarea lui Aurel Decei, având ca obiect stratificarea toponimiei de origine turcică din România. Exceptând unele etimologii juste, lucrarea nu este lipsită de naivități. Astfel, din cel mai vechi strat ar face parte toponimele *Hunia* din Oltenia, care păstrează amintirea hunilor¹⁸. În realitate, avem a face cu apelativul *hunie* 'pâlnie mare', desemnând metaforic o formă de relief negativ asemănătoare. Lipsesc principiile analizei etimologice, confundându-se frecvent toponimele de origine străină cu cele românești formate de la apelative sau nume de persoană împrumutate din alte limbi. Astfel, tc. *koş* 'troupe, paire de boeufs ou de chevaux attelés par le labour; camp, lieu de station, tente' „poate fi regăsit” în *Coșești*, *Coșca*, *Coșani*, *Coșota*, *Coșoia*, *Coșdani*, *Coșeni*, *Coșula*, *Coșuleni*, *Coșoveni* și *Coșava*!¹⁹. De origine turcă (după secolul al XV-lea) ar fi *Çişmea*, *Mârzacii*, *Soltănești*, *Mahala*, *Câșla*, *Ceir*, *Odaia Veche*, *Valea Hogii*, *Turciți*, *Turcenii*, *Murdarii*, *Amzulești* etc.²⁰.

Plecând de la premisa că „în toponimie este foarte greu să dobândești certitudini”, I. Conea și I. Donat – primul, geograf și al doilea, istoric – și-au propus să înregistreze „toponimele cu aspect turanic” din Câmpia Română, adică acelea care prezintă sufixul *-(N)u*!²¹. După cum se observă, autorii cumulează două soluții etimologice, care, în opinia susținătorilor lor, se exclud reciproc. Uzând de documente, planuri de moșii, hărți la scară mare și anchete toponimice, Conea și Donat înregistrează 53 de toponime, 21 în *-ui* și 32 în *-lui*, cele mai multe fiind hidronime și limnonime, dintre care 39 dispărute. Ele sunt concentrate în zonele de stepă ale Țării Românești, despre care se știa că au fost ocupate timp de secole de triburile turanice. Acest tip formativ – constată autorii – nu există în regiunile subcarpatice și nici în cele împădurite din câmpie, presupuse a fi locuite de

9. În alte note din acest studiu, autorul explică prin limbile turcece numele unor cneji români din Transilvania.

¹⁸ Aurel Decei, *op. cit.*, p. 366.

¹⁹ *Ibidem*, p. 369–370.

²⁰ *Ibidem*, p. 371–372.

²¹ I. Conea et I. Donat, *Contribution à l'étude de la toponymie péchénergue-comane de la Plaine Roumaine du Bas-Danube*, în vol. *Contributions onomastiques publiées à l'occasion du VIe Congrès International des Sciences Onomastiques à Munich du 24 au 26 août 1958*, București, 1958, p. 160.

români²². Chiar dacă vom exclude din listă toponimele românești cu o terminație omofonă (de exemplu *Țuglui*, *Secui*, *Păcui*), plasarea ariei toponimice în spațiul nord-dunărean al vechii Cumanii rămâne o constatare definitivă a geografiei istorice. Caracterul minor al majorității hidronimelor indică o ocupare densă și durabilă a teritoriului respectiv. Dar autorii nu se mulțumesc cu acest rezultat, ci invocă principiul „masei toponimice” pentru a include, în aceeași mapă geografică, toponime fără formantul *-(l)ui*, atribuindu-le aceeași origine²³. Este partea cea mai vulnerabilă a lucrării, un veritabil amestec de nume de origine slavă (*Tecuci*, *Turia*, *Comanca*) și românească dintr-o perioadă mai nouă, descriptive (*Zăval*, *Caragelele*) și mai ales personale (*Batia*, *Beria*, *Talaba*, *Borcea*, *Balaci*, *Dorofei*, *Comănița* etc.). Autorii au însă modestia de a recunoaște caracterul provizoriu al propriilor concluzii²⁴.

Într-un studiu de sinteză asupra hidronimiei românești, Cicerone Poghiră arată că finala *-ui* poate avea origini multiple, identificându-se uneori cu sufixul diminutival românesc *-ui(e)* < *-uleus*, *-ulea*, iar finala *-lui* ar putea ascunde, și ea, ca în *Turlui* sau *Urlui*, derivate regresive de la verbe onomatopeice (*a urlui*, *a turlui*)²⁵. Primul verb nu este însă de factură onomatopeică, iar al doilea pare a fi, mai degrabă, o creație spontană²⁶.

Originea sufixului *-ui* l-a preocupat și pe turcologul Emil Suciu, care i-a consacrat o cercetare specială²⁷. El contestă caracterul descriptiv al numeroaselor toponime în *-ui* din Basarabia, Moldova, Muntenia și Oltenia, din următoarele considerente: a) nu există în Rusia toponime compuse cu apelativul *ui* ‘vale’, așa cum susținea Weigand; b) presupunând că *ui* a funcționat ca formant în compusele toponimice turcice, ar fi trebuit explicat etimologic primul element (adjectiv, substantiv sau nume propriu), dar reconstrucțiile lui Weigand nu sunt verosimile sub acest aspect; c) „cu totul inexplicabile” ar fi, în ecuația etimologică a lui Weigand, interfixele frecvente *-l-* și *-t-*, care dau naștere la sufixe complexe de tipul *-(ă)lui* sau *-(ă)fui*; d) sufixul *-ui* funcționează și în sistemul antroponimic românesc, unde provine din sufixul diminutival *-ui*, care a dobândit și „o valoare pur onomastică”. De exemplu, hidronimul oltenesc *Bărlui/Bârlui* se poate explica de la numele de persoană *Bărle(a)*, *Bârlă*, cu sufixul onomastic menționat. Câteva

²² *Ibidem*, p. 152–153, 162–167.

²³ *Ibidem*, p. 153–161.

²⁴ *Ibidem*, p. 162.

²⁵ Cicerone Poghiră, *op. cit.*, p. 41.

²⁶ Verbul *a urlui* provine din magh. *öröl* și are sensul ‘a măcina cereale’; *a turlui* este înregistrat doar în glosarul lui Udrescu, cu înțelesul ‘a cânta (prost) din fluier’ și ‘a bea cu zgomot din ploscă’ (DLR).

²⁷ Emil Suciu, *Sufixul onomastic -ui*, în *Studii de onomastică*, V, București, 1990, p. 57–82.

zeci de toponime se pretează la aceeași explicație, simplă și convingătoare²⁸. Alte hidronime rezistă însă asaltului etimologic al lui Suciu. Astfel, el nu poate justifica apariția unor „varante” sufixale în cadrul sistemului derivativ românesc. De exemplu, dacă în *Băldălui*, tema antroponimică este *Baldeal/Băldea*, derivatul așteptat ar fi **Băldui*; cât timp nu putem motiva intruziunea lui *-l-*, nu putem vorbi, aici și în situații similare, de o „derivare clară”²⁹. Aceeași obiecție la „derivatele” în *-(ă)ț-ui*, unde primul element al sufixului compus rămâne obscur. Interfixele *-l-* și *-ț-*, neclarificate de Weigand pe terenul limbilor turcice, n-au fost elucidate nici de Suciu în cadrul limbii române. În plus, tocmai la hidronimele cu aceste interfixe, baza antroponimică românească n-a putut fi refăcută de către Suciu într-o manieră convingătoare. Astfel, *Gălățui* este raportat la un nume de persoană *Galat*, care, la rândul lui, a fost extras arbitrar din oiconimul *Galați*³⁰; dar nici în această ipoteză evoluția fonetică *t > ț* nu este cu putință. Inexistente sunt antroponimele *Desna* (din *Desnățui*), *Bah* (din *Bahlui*), *Vas-* (din *Vaslui*, dacă eliminăm hipocoristicele târzii de la *Vasile*, fie românești, fie slave), *Dereh* (din *Derehlui*), *Tazl-/Tesl-* (din *Tăzlui/Teslui*) și altele, care îl obligă pe autor la adevărate contorsiuni etimologice (*Geamartalui*, corelat cu *Ciomartan* și *Geamără*; *Săvârlui* cu *Săveri* ‘Sever’ etc.). Doar aparent personale sunt toponime precum *Țuglui* sau *Chichui*, în realitate termeni entopici pentru forme de relief pozitiv³¹.

Ținând seama de deficiențele analizelor morfologică și etimologică semnalate aici – și asupra cărora vom reveni –, ipoteza lui Suciu este destul de precară: „Se poate presupune că majoritatea numelor de locuri derivate cu sufixul *-ui(e)* sunt, la origine, antroponime, fapt dovedit de toponimele derivate, care nu pot fi explicate decât din nume de persoane”³². Avem a face cu un paralogism de tipul *circulus in demonstrando*: antroponimele sunt atestate de toponime a căror origine antroponimică trebuie dovedită. O a doua nedumerire se referă la natura „onomastică” a sufixului *-ui*: dacă el are funcția unui hipocoristic, atunci numele de locuri trebuie considerate antroponime în funcție toponimică absolută (n. pers. *Bârlă* → n. pers. *Bârlui* → hidronimul *Bârlui*). Este limpede că, în perechile de tipul *Amaradia* – *Amărăzuia*, *-ui* este sufixul lexical cu valoare diminutivală, folosit pentru a desemna afluentul unui râu; dar în hidronimele citate de Conea și Donat, această valoare nu există, fiind vorba nu de structuri opozitive, ci de nume

²⁸ *Ibidem*, p. 61–68.

²⁹ *Ibidem*, p. 68–69.

³⁰ *Ibidem*, p. 64. Explicația aceasta apare mai întâi la N.A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, București, 1963, p. 61, s.v. *Galatie*.

³¹ Emil Suciu, *op. cit.*, p. 70 și 71. Vezi însă Dumitru Loșonți, *Toponime românești care descriu forme de relief*, Cluj, 2000, p. 101 și 88.

³² Emil Suciu, *op. cit.*, p. 75.

singulare. Prin urmare, la fel ca *Bârluiul*, hidronimele *Covurlui*, *Suhurlui*, *Bahlui* etc. ar fi, în opinia autorului, antroponime în funcție toponimică absolută. Judecând după denumirile geografice, Câmpia Română n-a fost locuită de pecenegi și nici măcar de cumani, ci de niște români de-ai noștri cu nume străni: *alde Desnățui*, *alde Geamartalui*, *alde Sărtălui*, *alde Vaslui*, *alde Derehlui* ș.a., ale căror amprente s-au păstrat nu în oiconime, cum ne-am fi așteptat (*Desnățuiestii, *Derehluieștii ș.a.), ci doar în hidronime³³.

În analiza diacronică a hidronimiei, trebuie să se țină seama de câteva principii cu caracter orientativ. Mai întâi, *probabilitatea unei formații personale este invers proporțională cu valoarea hidronimului respectiv*³⁴. Or, câteva hidronime în *-lui* au o valoare medie, desemnând cursuri de apă cu o lungime care depășește 50 km: *Călmățuiul*¹ (→ Dunăre, 145 km), *Călmățuiul*² (→ Dunăre, 134 km), *Bahluiul* (→ Jijia, 110 km), *Desnățuiul* (→ Dunăre, 95 km), *Tesluiul* (→ Olt, 92 km), *Vasluiul* (→ Bârlad, 64 km) și *Suhurluiul* (→ Siret, 61 km). În această situație, este mai puțin probabil ca numele unei persoane să fie suficient de cunoscut pentru a fi utilizat ca element distinctiv de către denominatori. Pentru marea masă a locuitorilor riverani, denumirea ar părea lipsită de motivație și, în consecință, nu s-ar putea socializa. În al doilea rând, *probabilitatea unui hidronim personal scade pe măsură ce coborâm în timp*. Hidronimele vechi au, de obicei, un caracter descriptiv. Un indiciu de vechime îl conferă documentele: douăsprezece hidronime în *-lui* și *-ățui* din Țara Românească sunt atestate în secolele al XIV-lea – al XVI-lea³⁵ – constatare valabilă și pentru corespondentele lor din Moldova. În al treilea rând, *concordanțele formale dintre hidronime și antroponime nu trebuie interpretate întotdeauna ca o dovadă a originii antroponimice a hidronimelor*. *Relația dintre cele două categorii nu este unidirecțională*, cum a apreciat-o N.A. Constantinescu³⁶, ci reversibilă: după cum există antroponime în funcție hidronimică absolută, există și hidronime în funcție antroponimică absolută³⁷. Dacă, în cazul hidronimelor majore, numele de persoană sunt, în mod cert, posttoponimice, în cazul celor minore sau cu o valoare medie trebuie să uzăm de

³³ Așa cum au arătat I. Conea și I. Donat, în câteva cazuri hidronimele originare s-au păstrat în numele altor obiecte geografice, aflate în vecinătate (*op. cit.*, p. 151). Vezi, în același sens, și Emil Suciu, *op. cit.*, p. 75.

³⁴ Pentru conceptul de valoare toponimică, vezi Dragoș Moldovanu, *Stratificarea genetică a toponimiei românești și problema continuității românilor* (I), în ALIL, XXIX, 1983–1984, seria A, p. 419 și urm.

³⁵ I. Conea și I. Donat, *op. cit.*, p. 151.

³⁶ N.A. Constantinescu, *Rapports entre toponymes et anthroponymes dans l'onomastique roumaine*, în *Contributions onomastiques...*, p. 122–123; idem, *Dicționar onomastic românesc, passim*.

³⁷ Am formulat această obiecție în studiul *Hidronime românești de origine slavă*, în ALIL, XXXI, 1986–1987, seria A, p. 295.

un criteriu de departajare suplimentar. Când antroponimul este împrumutat dintr-o limbă străină, în care el funcționează ca atare, sau când este format pe terenul limbii române după regulile de derivare și compunere proprii sistemului antroponimic românesc, atunci putem avea certitudinea unui toponim personal. Când însă aceste condiții nu sunt respectate, atunci antroponimul este secundar (posttoponimic). Din această perspectivă, numele de persoană Covurlui nu poate fi explicat de la o bază românească Covur-, detașată arbitrar din substantivul covru de către N.A. Constantinescu³⁸ sau din antroponimele Covor, Covârname, Covrea de către Emil Suciuc³⁹, pentru simplul motiv că un formant oxiton -lui nu există în sistemul derivativ românesc. Tot astfel, numele de persoană Călmățui, atestat în documente, nu este nici împrumutat din limbile turcece, cum crede N.A. Constantinescu⁴⁰, și nici creat de la o temă Calm- românească, detașată din reflexele antroponimice ale etnonimului calmuc (Calmac, Calmașu, Calmoșu, Calmuc, Calmuș), cum consideră Emil Suciuc⁴¹, deoarece în antroponimia noastră nu există „variantele -ățui a sufixului -ui”, imaginată de autor. Prin urmare, în ambele cazuri, numele de persoană Covurlui și Călmățui trebuie considerate secundare (posttoponimice) în raport cu hidronimele corespunzătoare.

Putem conchide că Emil Suciuc nu are niciun motiv să se felicite pentru că „a înlăturat definitiv ipoteza originii cumane, turcece sau gepide a toponimelor formate cu acest sufix” și nici nu credem că „se poate afirma cu certitudine că numele analizate s-au format pe terenul limbii române, de la teme onomastice românești, cu ajutorul unui sufix moștenit”⁴². El a reușit într-adevăr să infirme ipoteza originii vechi turcece a hidronimelor în -ui, dar a greșit extinzând această concluzie la hidronimele în -lui și -țui, a căror origine românească nu poate fi dovedită.

Chestiunea a fost reluată de Gh. Bolocan în câteva articole din DTRO. În primul volum, s.v. Băldăul⁴³, el schițează o perspectivă generală de interpretare a toponimelor considerate de origine cumană, care să permită orientarea investigației etimologice pentru fiecare nume din dicționar. Se rectifică, mai întâi, opinia lui Suciuc, privind inexistența, în Asia Centrală, a compuselor cu termenul entopic oj/uj ‘vale, râu’, contestându-se însă impactul acestui sistem asupra toponimiei românești. Urmărindu-se corespondența dintre antroponime și toponime, se ajunge

³⁸ *Dicționar onomastic românesc*, p. 251.

³⁹ *Op. cit.*, p. 70. În această serie sunt incluse și toponime fără nicio legătură cu presupusa bază: Coverca, Covrag, Covragi – toate provenite din apelative românești.

⁴⁰ N.A. Constantinescu, *Rapports*, p. 122; idem, *Dicționar onomastic românesc*, p. 232. Sensul compusului (vezi *infra*) îl face incompatibil cu un nume de persoană turcesc.

⁴¹ *Op. cit.*, p. 69–70.

⁴² *Ibidem*, p. 80.

⁴³ *Dicționarul toponimic al României. Oltenia (DTRO)*, vol. 1 (A–B), sub redacția prof. univ. dr. Gheorghe Bolocan, Craiova, 1993, p. 286–287.

la concluzia că „toponimele în *-ui*, în marea lor majoritate, au o bază antroponimică”. (Din lista autorului ar trebui excluse însă entopicele în funcție toponimică, precum *Păcui*, *Cucui*, *Chichui*, *Țuglui*.) Regăsim, practic, concluzia lui Suciș, numai că, în analiza concretă a hidronimului *Băldăului*, Gh. Bolocan ezită în a-l considera personal (de la un *Balde*) sau descriptiv (de la *baldă* ‘baltă’), optând în final pentru a doua soluție. Dar o etimologie nu înseamnă doar determinarea bazei, ci clarificarea formației în întregul său; or, terminația *-lui* nu se justifică în limba română ca element derivativ, iar acest fapt infirmă premisa unei creații românești, oricât de românească ar părea baza. În articolul *Bănăgui*, Gh. Bolocan demonstrează originea sa antroponimică, dar ezită în interpretarea sufixului, care ar putea fi sau diminutival, sau o variantă fonetică a augmentativului *-oi* (dată fiind alternanța lor în numeroase nume de persoană). Tot aici observă just că antroponimele *Tezlui* și *Călmățui*, atestate în veacul al XVI-lea, sunt posttoponimice⁴⁴. Totuși, în articolul *Călmățui*, el susține originea hidronimului din numele de persoană *Călmățui*, „demonstrată de Suciș” (?!), aducând totodată un argument suplimentar, anume „răspândirea pe un teritoriu foarte mare (Basarabia, Moldova, Muntenia, Oltenia) a numelor de sate și ape, situație imposibil de explicat prin influența cumană”⁴⁵. Așa-zisul argument este pur și simplu o enormitate, pentru că atât informațiile istorice, cât și arheologia confirmă prezența cumanilor în acest întins spațiu geografic. În plus, raportul statistic dintre toponim (frecvent) și antroponim (accidental) sugerează faptul că avem a face cu un toponim descriptiv, desemnând o calitate naturală prezentă în foarte multe locuri.

În articolul *Desnățui* nu se mai dă etimologia, ci se trimite la articolele anterioare (unde chestiunea originii denumirilor în *-ui* este discutată doar în principiu); altfel spus, ar avea și el o bază antroponimică – nu știm care –, de unde s-a format – nu știm cum – acest hidronim⁴⁶. Se mai face trimitere la o carte a lui Emilian N. Bureșea, în care acest toponomast propune o explicație originală: la o temă slavă *Desn-* ‘drept’ s-a adăugat sufixul slav *-ăț* (cf. *Bucovăț*, *Lipovăț* etc.), apoi sufixul antroponimic românesc *-oi* (*Desnățoiu), devenit *-ui* prin asimilare regresivă⁴⁷. Dar un nume de persoană de la *desînă* nu se cunoaște și nici nu poate exista; singurul derivat este *desînica* ‘mâna dreaptă’. În *Bucovăț* și *Lipovăț*, *-ec* este sufix diminutival cu funcție hidronimică. Revenind la DTRO, observăm că hidronimul *Gemărtăului* rezistă oricărei încercări de asociere cu un antroponim; de aceea este lăsat fără etimologie⁴⁸.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 293.

⁴⁵ *Ibidem*, vol. 2 (C–D), Craiova, 1995, p. 60.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 356–357.

⁴⁷ Emilian N. Bureșea, *Contribuții la studiul toponimiei românești*, Craiova, 1994, p. 151.

⁴⁸ DTRO, vol. 3 (E–Î), Craiova, 2002, p. 121.

Considerăm că ipoteza lui Rásonyi privind originea veche turcică a hidronimelor în *-lui* a fost eliminată fără o verificare etimologică, adoptându-se soluția facilă a grupării acestora împreună cu toponimele în *-ui*, cu bază antroponimică mai mult sau mai puțin certă. De aici explicațiile forțate, care nu satisfac sub aspectul determinării unei baze verosimile și, cu atât mai puțin, al justificării sufixului în cadrul sistemului derivativ românesc. În aceeași situație sunt hidronimele în *-țui*, pentru care nu s-a dat încă o explicație, nici în română și nici în limbile turcice. În sfârșit, nu s-au oferit încă soluții etimologice plauzibile pentru alte hidronime, care nu se încadrează în seriile derivatelor în *-lui* sau *-țui*, dar pot avea o origine veche turcică. În cele ce urmează, vom încerca să elucidăm aceste trei aspecte, cu aplicație la nomenclatura geografică din sudul Moldovei, plecând de la premisa că nu este cu puțință ca locuirea, timp de mai bine de trei secole, a turanicilor în provinciile extracarpatice să nu fi lăsat urme certe în toponimie, așa cum a lăsat în antroponimia și în lexicul limbii române. Considerăm că negarea *in toto* a acestei influențe este o eroare a toponomaștilor noștri, cu consecințe negative asupra evoluției științifice a disciplinei.

2. Elanul

Mare afluent drept al Prutului, cu o lungime de cca 70 km, este menționat în limba veche, din secolul al XV-lea⁴⁹, în forma *Ialan*, care trebuie considerată etimologică, cu evoluția fonetică *Ialan* > *Ielan*⁵⁰ > *Elan*⁵¹, similară cu *Iași* > *Ieși* > *Eși*. Mai rară este varianta *Ilan*⁵², care apare și la Cantemir, în unele documente externe și la memorialiștii străini, ce se poate explica de la *Ielan* > **İlan* > *Ilan*⁵³. Robert Roesler avea impresia că este de origine ruteană⁵⁴, Gh. Ghibănescu îl raporta la v.bg. *jeleni* ‘cerb’⁵⁵, G. Pascu la rus. *jalanj* ‘mare loc gol în pădure; poiană’ (care este însă un împrumut târziu din turcă)⁵⁶, G. Weigand la un tăt., cum. *jalan* ‘fals, înșelător’, adică, spune el, ‘o apă care dispare uneori’ (metaforă lipsită

⁴⁹ Prima atestare este din anul 1445, cf. *Documenta Romaniae Historica* (abreviat: DRH), seria A, *Moldova*, I, București, 1975, p. 364.

⁵⁰ Gheorghe Ghibănescu, *Surete și izvoade*, VII, Iași, 1912, p. 127 (anul 1686), 223 (anul 1708).

⁵¹ *Ibidem*, VII, p. 124 (anul 1638), 7 (anul 1721).

⁵² *Ibidem*, VII, p. 129 (anul 1794).

⁵³ Dragoș Moldovanu, *Toponimia Moldovei în cartografia europeană veche (cca 1395–1789)*, în *Tezaurul toponimic al României. Moldova*, vol. I, partea a 4-a, Iași, 2005, p. CI.

⁵⁴ Robert Roesler, *Romänische Studien. Untersuchungen zur älteren Geschichte Romäniens*, Leipzig, 1871, p. 325.

⁵⁵ Gheorghe Ghibănescu, *op. cit.*, VII, p. V–VI, X–XI.

⁵⁶ G. Pascu, *Din toponimia română*, în „Arhiva”, XV, 1904, nr. 4, p. 154. Pentru etimologie, cf. Max Vasmer, *Etimologičeskij slovar' russkogo jazyka*, IV, Moscova, 1973, p. 554.

de o motivare geografică)⁵⁷, Sergiu Haimovici la un turco-tătar *iălan* ‘șarpe’, adică ‘apă cu multe meandre’⁵⁸ (dar Elanul nu iese în evidență prin această calitate, iar forma veche turcică, la care ar trebui făcută trimiterea, este *jilan*⁵⁹).

Etimonul este v.turc. *alan* ‘șes, pășune, luncă’⁶⁰, cu iotacizarea slavă estică a lui *a*- inițial. Aceeași bază o au hidronimele ucrainene *Jalanec* (în bazinul Bugului), *Jalanka* (în bazinul Nistrului), derivate de la *jalan* cu sufixe diminutive slave⁶¹, *Elančyk*, cu variantele *Ilančyk*, *Jalančyk* (în regiunea Donet)⁶². În unele limbi turcice, alături de *alan* s-a înregistrat varianta *elan* (de unde o serie de hidronime și de oiconime *Elan* din Rusia)⁶³, cunoscută și în sud-estul Belorusiei cu sensul de ‘luminiș în pădure, poiană’ (de unde numele satului *Elany/Jalany* din raionul Svetlogorsk)⁶⁴, iar în alte câteva dialecte turcice varianta *jalan* ‘câmpie, vale’⁶⁵, de unde și tc. osmanliu *jalant* ‘câmpie’. Fiind un hidronim de valoare medie, Elanul este anterior invaziei tătarăști (1241), care a pus capăt stăpânirii semințiilor turcice în Moldova, alungându-le în Transilvania. Denumirea s-a aplicat inițial câmpiei străbătute de râu (numită, în hărți, *Șesul Elanului*), după care s-a restrâns la desemnarea cursului de apă. Varianta iotacizată, care nu se întâlnește în vechea turcică (așa cum a fost reconstituită ea de autorii dicționarului citat de noi), trebuie atribuită stratului vechi ucrainean, care s-a suprapus celui turanic prin secolele al XIII-lea – al XIV-lea, acomodând fonetic toponimele deja existente.

⁵⁷ G. Weigand, *Ursprung*, p. 90. Acceptat de D. Ciurea, care îl include între toponimele cumano-turcești din Moldova (*Fărămițarea feudală și lupta pentru centralizarea statului*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A.D. Xenopol»”, XVI, 1979, p. 312).

⁵⁸ Sergiu Haimovici, *Unele observații privind răspândirea în holocen a elanului (Alces Alces L.) pe teritoriul României*, în „Natura” (Biologie), XX, 1968, nr. 1, p. 81. Asemănarea unui râu sinuos cu un șarpe se reflectă în hidronimie. Astfel, un afluent al râului Isère se numește *Drac(o)*, lângă Grenoble. Procopius (*De aedif. Iustin. V, 2*) spune că în Bithinia curgea fluviul *Draco*, cu nenumărate meandre, care îi obliga pe călători să-l traverseze de 20 de ori succesiv. *Dragon* se numea, din același motiv, un râu care izvoră din Vezuviu, trecând pe lângă orașul Nuceria (idem, *Hist. Miscel. I, 55*). Pentru toate aceste informații, vezi Eusèbe Salverte, *Des sciences occultes ou Essai sur la magie, les prodiges et les miracles*², Paris, 1843, p. 478–479 (cu abrevierile autorului).

⁵⁹ *Drevnetjurskij slovar*, p. 266.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 33.

⁶¹ *Toponimičnyj slovnnyk-dovidnyk Ukrajin's'koji RSR*, Kiev, 1973, p. 168.

⁶² E.S. Otin, *Hidronimy shidnoji Ukrajinjy*, Kiev, 1977, p. 81. În regiunile tătarăști apare, la hidronime, sufixul -gik: *Elangčyk* (*ibidem*, p. 80).

⁶³ E. și V. Murzaev, *Slovar' mestnyh geografičeskikh terminov*, Moscova, 1959, p. 77; M.N. Mel'heev, *Geografičeskije nazvanija Vostočnoj Sibiri*, Irkutsk, 1969, p. 102.

⁶⁴ V.A. Žučkevič, *Kratkij toponimičeskij slovar' Belorusii*, Minsk, 1974, p. 116–117. Acest înțeles îl are și în limba bașkiră.

⁶⁵ W. Radloff, *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialekte*, III₁, Petersburg, 1905, p. 157.

3. Covurluiul

Desemnează afluentul principal al râului Chineja, lacul de pe acest pârâu (aproape de confluență), un alt lac, în Balta Ialomiței, și un al treilea la apus de Ismail, în Basarabia (astăzi *Cuhurlui*). Atestat la 1435 ca nume de ținut, în forma *Covorlui*⁶⁶ (rezultată dintr-o asimilare vocalică progresivă), apoi ca hidronim, la 1448, în varianta *Covărlui*⁶⁷ (prin delabializare), a evoluat fonetic, din secolul al XVII-lea (*Cohurlui* la 1628)⁶⁸, suportând schimbarea lui -v- intervocalic în -h-, proprie graiurilor moldovenești, care însă nu a reușit să se generalizeze. După G. Weigand, etimonul ar fi un compus cuman, **kuwar-ul-uj* ‘vale [care] seacă’⁶⁹. Observăm, mai întâi, un anacronism: apelativul *uj* nu exista în vechea turcă, unde corespondentele sale semantice erau *sub/suy/suv*⁷⁰. În al doilea rând, evoluția fonetică la *Covurlui* este dificilă, obligându-ne să admitem o serie de accidente fonetice. De aceea, probabil, Philippide nu i-a reținut etimologia, ci a propus o alta, de la un tc. *kuryu* ‘uscăciune’ cu sufixul adjectival -lu: **kuryulu* > (prin metateză) **kuyurlu*. El crea astfel un nou adjectiv, deși știa că în limba cumană exista deja adjectivul *kuru(y)* ‘uscat’; în plus, lăsa neexplicată finala -i, pusă pe seama influenței sufixului românesc -ul⁷¹. Cu totul fantezistă este încercarea de etimologie a lui Emil Suciu, de la o bază antroponimică românească **Covur-* (vezi *supra*).

Parțial satisfăcătoare este soluția lui László Rásonyi, care refăcea un v.turc. **qovurluy* < **qoyurluy* < *qoγur* ‘mic, neînsemnat’ cu sufixul adjectival -luy, specializat ca formant hidronimic⁷². Savantul maghiar lăsa neclarificată evoluția la -i a spirantei guturale fonice -γ. Ea se poate elucida invocând corespondența stabilită de Heinz F. Wendt între cumantul -q (-γ, -g) în poziție finală și pecenegul -y, de exemplu v.turc. *qatag* ‘tare, vârtos’ – peceneg *qatay* ‘fortăreață’, v.turc. *odag* –

⁶⁶ Mihai Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, Iași, 1932, p. 682: *mliny kovorluiskyi* ‘morile covurluiene’.

⁶⁷ DRH, A, I, p. 397.

⁶⁸ *Ibidem*, XIX, p. 402.

⁶⁹ G. Weigand, *Ursprung...*, p. 98; idem, *Die Namen der rumänischen Județe im Altreich*, în „Balkan-Archiv”, IV, 1928, p. 169. Etimologia sa a fost acceptată de Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 129, de Sextil Pușcariu, *op. cit.*, I, p. 315, de G. Ivănescu, *op. cit.*, p. 437 și de autorii *Dicționarului toponimic al României. Muntenia* (coordonat de prof. N. Saramandu), II, București, 2007, p. 175. În *Drevnetjurskij slovar*, p. 475: *quvar-* ‘a se usca’.

⁷⁰ *Drevnetjurskij slovar*, p. 512, 513, 515.

⁷¹ Alexandru Philippide, *op. cit.*, II, p. 372–373. Adăugăm faptul că, în vechea turcă, adjectivul *kuryu* avea cu totul alt înțeles decât acela presupus de Philippide pe baza limbilor turco-tătare moderne: ‘ușuratic, neserios; nesocotit; imprudent’ (*Drevnetjurskij slovar*, p. 467).

⁷² László Rásonyi, *op. cit.*, p. 225, nota 9. În *Drevnetjurskij slovar*, p. 45, *qoγur*, este considerat variantă a lui *qoqur*, cu același înțeles. Tot aici, la p. 656, se înregistrează funcțiile lexicale ale sufixului adjectival -liγ, -lig, -luy, -lüg, -lag, -lāg: posesivă (atributivă) de la baza primară și de apartenență.

peceneg *oday* (în cazahă ‘colibă din fân’) > rom. *odaie*⁷³. Covurluiul este deci un hidronim de origine pecenegă, creat probabil în secolul al X-lea, în perioada stăpânirii acestui neam asupra Moldovei sudice. Morminte pecenege, din secolele al X-lea – al XI-lea, au fost descoperite în localități de pe valea Chinejei, în vecinătatea unor așezări aparținând culturii „balcano-dunărene” sau „Dridu”⁷⁴. Este probabil că schimbarea consonantică a spirantei -γ- > -v- din tema hidronimului peceneg s-a produs mai târziu, după venirea în regiune a cumanilor (deceniul al 7-lea al secolului al XI-lea): fenomenul fonetic, propriu limbii cumane, a fost datat în secolul al XIII-lea și exemplificat prin cuvântul *qadaq* > *qaday* > *qadav*⁷⁵.

4. Călmățuiul

Triburile turanice au ocupat zona de silvostepă dintre Chineja și Bârlad, lăsându-și amprenta asupra nomenclaturii geografice. Unul dintre afluenții vechiului Bârlad (înainte de mijlocul secolului al XV-lea) este *Călmățuiul*, menționat la 1448⁷⁶, care astăzi se varsă în Siret, lângă satul Tudor Vladimirescu. Atestat și ca antroponim⁷⁷, hidronimul a fost explicat ca un „transfer evident”⁷⁸, altfel spus, ca un antroponim în funcție toponimică absolută. În Muntenia și în Oltenia au fost înregistrate 8 hidronime *Călmățui*, dintre care 4 dispărute; două însă, care se mențin până astăzi, pot fi considerate hidronime medii la nivelul provinciei istorice, desemnând cursuri de apă de 145 și 134 km. Prin urmare, probabilitatea provenienței lor de la nume de persoană este foarte redusă (vezi *supra*). Am arătat, de asemenea, că un nume de persoană *Călmățui* nu poate fi descompus în formanți antroponimici reali, ceea ce înseamnă că el este secundar (posttoponimic) în raport cu hidronimul. Dimpotrivă, hidronimul se pretează la o etimologie plauzibilă, deși nu toate explicațiile date sunt pe deplin satisfăcătoare.

⁷³ Heinz F. Wendt, *Die türkischen Elemente im Rumänischen*, Berlin, 1960, p. 26–28, 51. Vezi și E.M. Murzaev, *Očerki toponimiki*, Moscova, 1974, p. 168. Opoziția -g: γ(î) reflecta o diferențiere regională a seminițiilor turcece, împărțite de unii savanți în două mari grupe, după felul în care pronunță cuvântul ‘munte’: *tag* sau *taï* (A.A. Abdrahmanov, *Voprosy toponimiki Kazahstana*, în vol. *Toponimika Vostoka*, Moscova, 1962, p. 52–53). N.A. Baskakov distinge grupa *taï* a limbilor kipčace și grupa *tay* a limbilor čagataje (*Tjurskie jazyki – obščie svedeniia i tipologičeskaja harakteristika*, în vol. *Jazyki narodov SSSR. II. Tjurskie jazyki*, Moscova, 1966, p. 16).

⁷⁴ Victor Spinei, *Antichitățile nomazilor turanici din Moldova în primul sfert al mileniului al II-lea*, în „Studii și cercetări de istorie veche”, XXV, 1974, nr. 3, p. 404, 411, 413.

⁷⁵ Heinz F. Wendt, *op. cit.*, p. 27.

⁷⁶ DRH, A, I, p. 397.

⁷⁷ N.A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, p. 232.

⁷⁸ Emil Suciu, *op. cit.*, p. 69, 75, acceptat de autorii *Dicționarului toponimic al României. Oltenia*, 2, p. 60 și de cei ai *Dicționarului toponimic al României. Muntenia*, 2, p. 43. Primul care a emis această ipoteză a fost N.A. Constantinescu, *Rapports*, p. 122.

Din limbile turcice, s-au propus până acum următoarele etimologii: v.turc. *qalmaz* > cuman. **qalmas* (> magh. *qalmac*) cu *-ui* analogic (László Rásonyi⁷⁹); cuman. *kalma* ‘rămășiță’ și *su* ‘apă, pârâu’ (K. Grönbech⁸⁰); cuman. *kalma-suii* ‘apă de rămășiță’ ori ‘gârlă staționară, care se oprește’, unde *suii*, în compuse, este forma posesivă a lui *su* ‘apă, râu, pârâu’ (T. Hotnog⁸¹); tc. *kalmak* ‘a curge încet’ (G. Weigand⁸²). În ce ne privește, presupunem un compus peceneg **qalma-sui*, unde *sui* este pronunția pecenegă a v.turc. *suy* ‘apă’ (vezi *supra*, 3). În toponimia de origine turco-tătară din Ucraina, formantul *-su* are și variantele *-suv*, *-sug*, *-suh* și *-sui* (de exemplu, *Ak-sui* ‘Pârâu Alb’, *Ilki-sui* ‘Pârâu Hergheliei’)⁸³. Înțelesul va fi fost acela de ‘pârâu rămășiței’, adică ‘pârâu bălții’. Un Călmățui din Muntenia trece printr-o salbă de bălți și se varsă în Dunăre după ce traversează lacul Suhaia de lângă Zimnicea. Un altul, flancat de bălți provenite din revărsarea apei sale, se varsă în Dunăre la Balta Brăilei. Călmățuiul din Moldova trece prin balta Tălăbasca înainte de a se vărsa în Siret. Este probabil ca această situație sau una similară să fi existat și în epoca veche. Cât privește forma, evoluția consoanei constrictive inițială de silabă la africată este atestată de o serie de exemple: magh. *szarka* > rom. *țarcă*, magh. *szerszám* > rom. *țarțam*, magh. *szikla* > rom. *țiclău*, sl. *selina* > rom. *țelină* etc.

5. Suhurluiul

Afluent de 61 km al Bârlădelului (= vechiul curs de apă al Bârladului), lângă satul Piscul, este atestat la 1448 în forma *Suhului*⁸⁴, care, teoretic vorbind, poate fi considerată fie primară, fie rezultatul unei disimilări. Prin metateză vocalică s-a ajuns la *Sohului*, formă atestată la Cantemir, pe care o regăsim parțial în pronunția populară actuală *Sohurlui*⁸⁵. Evoluția fonetică *-l- > -r/-* reflectă fenomenul de „despicare a consoanelor” – cum l-a numit poetic Sextil Pușcariu⁸⁶ –, ca în bg. *močilo* > rom. *mocirlă*, iar nu o influență a lui *Covurlui*, cum credea Iorgu Iordan⁸⁷. Neinspirat, G. Weigand apropia numele de tăt. *suk-* ‘a bate’, presupunând un

⁷⁹ *Op. cit.*, p. 226, nota 9.

⁸⁰ *Romanisches Wörterbuch. Türkischer Wortschatz zu Codex Cumanicus*, Copenhaga, 1942, p. 113–114.

⁸¹ *Op. cit.*, p. 3–4.

⁸² *Ursprung*, p. 98.

⁸³ E.S. Otin, *op. cit.*, p. 65.

⁸⁴ DRH, A, I, p. 397.

⁸⁵ *Noul Atlas lingvistic al României. Moldova și Bucovina. Date despre localități și informatori* (Vasile Arvinte, Stelian Dumistrăcel, Ion A. Florea, Ion Nuță, Adrian Turculeț), București, 1987, p. 346.

⁸⁶ Sextil Pușcariu, *Limba română*, II. *Rostirea*, București, 1994, p. 147.

⁸⁷ Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 128, nota 9.

derivat *sohuș* 'bătaie', similar cu *Boiana* de origine slavă⁸⁸. Emil Suciu îl consideră un antroponim cu baza *Suh-* în funcție toponimică absolută⁸⁹. Această bază nu este însă românească, ci slavă și a pătruns în limba română numai cu sufixe antroponimice sau toponimice de aceeași origine. Un apelativ românesc *suhă* 'vale care seacă vara'⁹⁰ nu este autentic, ci un rezultat accidental al resemantizării toponimelor *Suha*⁹¹. Un hidronim *Suhul* nu poate fi explicat de la un antroponim cu articolul hotărât, ci ca o adaptare morfologică la genul entopicului (= pârâu) a formei originare *Suha*, de origine slavă. Iorgu Iordan a văzut în hidronim un „Mischname” de la o temă slavă *suh-* 'sec' cu sufix turanic⁹².

Un calc parțial **Suho-lui* după v.bg. **Suhodolū* 'valea seacă' ar acredita ideea suprapunerii straturilor toponimice peceneg și bulgar, iar, implicit, ideea simbiozei etnice și lingvistice bulgaro-turanice în sudul Moldovei. În vechea turcă este atestată însă o temă verbală *suyul-* 'a seacă'⁹³, susceptibilă de a fi selectată de sufixul deverbal *-uql-ük*, cu ajutorul căruia se formează adjective și substantive, după modelul: *açuq* 'deschis' < *aç-* 'a deschide', *jaruq* 'lumină' < *jaru-* 'a străluci', *tezük* 'iute' < *tez-* 'a fugi' etc.⁹⁴. În acest sufix, *q/k* notează exploziva afonă guturală și palatală. Un **suyul-uq* 'sec' se va fi pronunțat în pecenegă **suyul-uĩ*, după corespondențele fonetice stabilite de Wendt (vezi *supra*, 3), iar echivalarea prin *h* a spirantei guturale fonice γ este firească.

Istoricii cred că pecenegii, veniți în Moldova la sfârșitul secolului al IX-lea, „au locuit multă vreme separat de români, în ținuturi învecinate”, stabilind cu aceștia relații de schimb și clientelare⁹⁵. Dar ei „n-au reușit să-și instaureze dominația asupra regiunii de la apus de Siret”, pentru că de aici lipsesc cu totul urmele arheologice care să le ateste prezența⁹⁶. Toponimia nu confirmă însă această concluzie provizorie, semnalând în bazinul Trotușului câteva denumiri a căror origine veche turcică ni se pare verosimilă. Măcar unele dintre ele ar putea fi atribuite pecenegilor, chiar dacă nu întotdeauna există indicii formale care să le particularizeze în cadrul vechii limbi turcice.

⁸⁸ G. Weigand, *Ursprung...*, p. 98.

⁸⁹ Emil Suciu, *op. cit.*, p. 69.

⁹⁰ Citat în DTRO, 6, Craiova, 2006, p. 139.

⁹¹ Pentru acest proces, vezi Dragoș Moldovanu, *Un fenomen ignorat în anchetele dialectale: resemantizarea toponimelor*, în ALIL, XXX, 1985, seria A, p. 23–32.

⁹² Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 128–129; acceptat de C. Cihodaru, *Considerații în legătură cu populația Moldovei din perioada premergătoare invaziei tătarilor (1241)*, în „Studii și cercetări științifice”, Istorie (Iași), XIV, 1963, 2, p. 224.

⁹³ *Drevnetjurskij slovar*, p. 513.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 660.

⁹⁵ Victor Spinei, în *Istoria românilor*, III, București, 2001, p. 268–269.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 257 și harta de la p. 258; idem, *Realități...*, p. 157 și 177.

6. Oituzul

G. Weigand se întreba dacă nu cumva ar avea o origine cumană, dar nu putea oferi o soluție⁹⁷. Hidronimul are aspect de compus, de la v.turc. *oj* ‘groapă, adâncitură, depresiune’ și *tuz* ‘sare’, adică ‘adâncitură (de teren) cu sare’; pentru model, cf. *oj obuz* ‘loc cu adâncituri și ridicături’⁹⁸. Cam la jumătatea cursului de apă este o depresiune numită *Poiana Sărată*, datorită izvoarelor de apă cu sare de aici. Pentru exploatarea lor, austriecii au înființat, pe la 1823, o colonie numită *Satul Sărat*.

7. Uzul

Atestat la 1609⁹⁹, hidronimul a fost pus în relație cu numele bizantin al seminției turanice (ουζοί)¹⁰⁰, care a avut însă o prezență episodică în spațiul est-carpatic (1060–1065 e.n.). Într-un studiu de toponimie diacronică, Vlad Cojocaru a arătat că numele mai vechi al râului a fost *Bârzava, de origine veche bulgară, care se poate reconstitui de la perechea sa, diminutivul *Bârzăuța*, desemnând afluentul principal al Uzului. Deoarece Uzul denumeste nu numai afluentul Trotușului, dar și un afluent al Oltului, care izvorăște din aceeași culme muntoasă, Cojocaru a presupus că punctul de plecare al ambelor hidronime a fost fie numele muntelui, fie acela al trecătorii de la cumpăna apelor¹⁰¹. Reținând această sugestie, credem că etimonul este v.turc. *uz* ‘trecătoare montană’¹⁰². Denumirea a fost dată, desigur, de primul val de turanici care au trecut din Moldova în Transilvania, unde s-au stabilit încă înainte de anul 1000, cum crede Constantin C. Giurescu¹⁰³. Bula de aur a sașilor, din anul 1224, îi menționa conviețuind cu românii într-o „silva Blacorum et Bissenorum”. Situațiile în care un nucleu oronimic dobândește o funcție hidronimică, desemnând cursuri de apă de pe ambele laturi ale Carpaților, sunt numeroase. Și în alte cazuri oronimul a dispărut, putând fi reconstituit pe baza hidronimelor existente¹⁰⁴.

⁹⁷ G. Weigand, *Ursprung...*, p. 99.

⁹⁸ *Drevnetjurskij slovar*, p. 365 (*oj*) și 594 (*tuz*).

⁹⁹ DIR, A, XVII–II, p. 197.

¹⁰⁰ Cel dintâi care a făcut această legătură a fost istoricul grec Dimitrie Philippide, în *Istoria României*, publicată la Leipzig, 1816, în limba greacă (cf. Alexandru Philippide, *op. cit.*, II, p. 360). „Explicația” a fost preluată de numeroși savanți, între care cităm pe N. Drăganu, *op. cit.*, p. 510; Aurel Decei, *op. cit.*, p. 370; Sextil Pușcariu, *op. cit.*, I, p. 313; Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 280; Cicerone Poghir, *op. cit.*, p. 51; Victor Spinei, *Realități...*, p. 151.

¹⁰¹ Vlad Cojocaru, *Toponimia văii mijlocii a Trotușului. Dinamica structurilor toponimice*, Iași, 2005, p. 59–60.

¹⁰² *Drevnetjurskij slovar*, p. 620.

¹⁰³ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, I, p. 306.

¹⁰⁴ Așa este *Zăbala*, în Carpații de Curbură, de la un v.bg. *Zabēla (*gora*) ‘muntele graniței’, menținut doar ca nume al afluentului râului Putna (în Moldova) și al unui afluent al Râului Negru (în Transilvania); vezi Dragoș Moldovanu, *Stratificarea genetică*, p. 378 și nota 45.

8. Tazlăul vs Tesluiul

Orientându-se după terminația *-ău*, G. Weigand avea impresia că hidronimul *Tazlău* este de origine ungurească¹⁰⁵, iar Gheorghe Bolocan că are o origine slavă¹⁰⁶. Într-adevăr, rom. *-ău* poate proveni atât din magh. *-ó* cât și din sl. *-ov*; dar în niciuna dintre aceste limbi nu s-au descoperit teme susceptibile de a explica derivatul în întregime. Cercetând seria corespondențelor dintre numele apelor curgătoare și cele ale satelor riverane, Bolocan era de părere că, în cazul „satelor așezate aproape de vărsare”, acesta ar fi un indiciu că „denumirea este relativ nouă” și că „transferul s-a făcut de la sat la apă”; între exemplele date figurează și *Tazlăul*¹⁰⁷. Atât criteriul, cât și exemplificările sale sunt, pentru noi, de-a dreptul surprinzătoare. Mai întâi, *Mănăstirea Tazlău* se găsește la obârșia râului, iar nu la vărsarea sa în Trotuș. În al doilea rând, ar fi cu totul greșit să credem că un sat neînsemnat precum *Teleormanul*, aflat aproape de vărsarea râului omonim în Vedea, ar fi dat numele unui râu de 178 km și că denumirea apei ar fi „relativ nouă”. Excepțiile sunt mai numeroase decât exemplele care ar confirma regula. Astfel, orașul *Tecuci*, deși aflat la confluența cu Bârladul a pârâului *Tecuci* (astăzi, *Tecucel*, de la numele afluentului său principal), este în mod cert mai nou decât hidronimul respectiv, pentru simplul motiv că etimonul, participiul feminin est-slav *Tekuči*¹⁰⁸, se aplică apei (‘cea care curge’), iar nu localității. În general, „criteriile” lui Gheorghe Bolocan au un caracter impresionist, ocolind cu iscusință investigațiile etimologice directe, fără de care toponimia nu poate să-și mențină statutul de disciplină științifică.

După părerea noastră, *Tazlăul* este de origine pecenegă, având același etimon ca *Tesluiul* din Oltenia (cu variantele *Tăzlui* și *Tezlui*), care desemnează doi afluenți ai Oltului, între care unul de 92 km. După Emil Suciu, *Tesluiurile* din Oltenia sunt hidronime personale, derivate de la vreo trei teme (*Tazl-*, *Tăsl-* și *Tesl-*), care s-ar fi confundat; dar, deși trei, Suciu nu reușește să le descopere decât în două nume-de persoană, *Tăslav* (= hipocoristic accidental din *Stănislav*) și *Tăslică* (?), la care adaugă formații deonomastice, lipsite de relevanță, precum *Tăslăuanu/Tăzlăuanu* (= ‘originar din Tazlău’) și chiar hidronimele *Tazlău* și *Tesla*, a căror origine antroponimică nu a fost demonstrată¹⁰⁹. T. Hotnog se gândea la un cuman *tozlu* (*toslu*) < *toz* ‘praf’, cu o semnificație asemănătoare cu *Prahova*¹¹⁰. Dar praful și apa sunt incompatibile în denumirea hidronimică,

¹⁰⁵ G. Weigand, *Ursprung...*, p. 87; acceptat de G. Ivănescu, *op. cit.*, p. 745.

¹⁰⁶ Gheorghe Bolocan, *Introducere la Dicționarul toponimic al României*. Oltenia, 1, p. 8.

¹⁰⁷ *Ibidem*.

¹⁰⁸ Etimologie dată de Ioan Bogdan, *Scrieri alese* (ed. G. Mihăilă), București, 1968, p. 141–142, și confirmată de hidronimele ucrainene *Tekuč* și *Tekuča* (*Slovnyk hidronimiv Ukrajin*, sub redacția lui A.P. Nepokupnyj, O.S. Stryžak, K.K. Cilujko, Kiev, 1979, p. 556).

¹⁰⁹ Emil Suciu, *op. cit.*, p. 67.

¹¹⁰ T. Hotnog, *op. cit.*, p. 5.

etimonul Prahovei fiind, în realitate, **Pragova*¹¹¹. De la un verb v.turc. *tüz-/täs-* ‘a alerga’, G. Weigand reconstitua forma *tüz-lä-n* ‘a fi repede’¹¹², inadecvată însă unui hidronim. Rásonyi opta pentru adjectivul *tüz* ‘repede’, care coexistă cu verbul omofon într-o serie de limbi turcice¹¹³, cu sufixul *luγ*¹¹⁴ – etimologie pe care o acceptăm. Hidronimul peceneg *Tüz-lui (cu pronunția specifică a lui -γ final) a fost acomodat fonetic de către unguri, care au substituit diftongul final prin diftongul propriu, -aγ sau -aũ, reprezentând fazele vechi ale vocalei labiale finale -ó¹¹⁵. Din ungurește, numele a fost preluat de români, care au perceput ca *a* vocala tematică maghiară -e-, pronunțată foarte deschis, și au redat prin -ău diftongul maghiar. Filiera maghiară se constată și în cazul unor hidronime de origine veche bulgară din bazinul Trotușului, cum este *Solonț* < v.bg. *slanec*. Alternanța *z/s* din tema hidronimelor oltenesti se constată și în unele limbi turcice din Asia Centrală¹¹⁶; după J. Németh, asurzirea consoanei sonore *z* era un fenomen propriu limbii cumană¹¹⁷.

9. Concluzii

Determinarea unor hidronime românești de origine pecenego-cumană prezintă o importanță etnogenetică deosebită. Acest obiectiv nu a putut fi atins de lingviștii secolului trecut. După G. Weigand, hidronimele în -ui (< *oj/uj* ‘vale, râu’) ar fi de origine veche turcică, dar etimologiile sale nu au convins. László Rásonyi a presupus că formantul hidronimic turanic era -*luγ*, un sufix adjectival specializat în formarea numelor de ape. El nu a putut însă explica evoluția spirantei guturale fonice -γ la -ĩ, iar etimoanele propuse de el nu sunt toate (sau într-un tot) plauzibile. Emil Suciu a încercat să elimine dificultățile cercetării comparative, susținând că atât hidronimele în -ui, cât și cele în -lui sau în -țui sunt antroponime românești în funcție toponimică absolută. Acest rezultat, acceptat și de Gheorghe Bolocan, poate fi reținut *grosso modo* pentru prima situație, nu însă și pentru celelalte, ale căror forme nu respectă regulile sistemului derivativ românesc, iar descoperirea unor baze antroponimice verosimile întâmpină dificultăți majore. Din acest motiv, am considerat necesară reluarea investigației, cu referire la o zonă limitată, pentru a verifica în ce măsură concordanța între istorie și toponimie este reală sau iluzorie. Concluziile noastre sunt următoarele:

¹¹¹ Vezi Dragoș Moldovanu, *Etimologia hidronimului Moldova*, în ALIL, XXVIII, 1981–1982, seria A, p. 16–19.

¹¹² G. Weigand, *Ursprung...*, p. 99.

¹¹³ W. Radloff, *op. cit.*, III₂, p. 1102.

¹¹⁴ László Rásonyi, *op. cit.*, p. 225, nota 9.

¹¹⁵ Pentru evoluția fonetică a diftongului în limba maghiară, vezi Emese Kis, *Încadrarea substantivelor de origine maghiară în sistemul morfologic al limbii române*, București, 1975, p. 79–80, 88.

¹¹⁶ B.M. Junusaliev, *Kirgizskij jazyk*, în vol. *Jazyki narodov SSSR*, II, p. 485.

¹¹⁷ Apud László Rásonyi, *op. cit.*, p. 225, nota 9.

a) Stăpânirea triburilor turanice în sudul Moldovei și-a lăsat amprenta într-o serie de hidronime de origine veche turcică.

b) Hidronimele pot fi primare (= cele care, de la început, desemnau cursuri de apă) sau secundare (= cele care, inițial, desemnau alte locuri, dar care au dobândit mai târziu, pe teren românesc, o funcție hidronimică).

c) Din clasa hidronimelor secundare fac parte *Elanul* (< v.turc. *alan* 'șes', cu preiotarea slavă estică), *Oituzul* (< v.turc. *oj tuz* 'adâncitură cu sare', denumind probabil depresiunea care se cheamă astăzi *Poiana Sărată*) și *Uzul* (< v.turc. *uz* 'trecătoare montană').

d) Din clasa hidronimelor primare fac parte *Covurluiul* (< v.turc. *qoyur* 'mic, neînsemnat' + formantul hidronimic *-luy*), *Călmățuiul* (< v.turc. **qalma-suy* 'pârâul bălții'), *Suhurluiul* (< v.turc. **suyul-uq* 'cel sec') și *Tazlăul* (< v.turc. *tăz-luy* 'cel repede', ca și *Tesluiu* din Oltenia).

e) Așa cum rezultă din corespondențele fonetice date de Wendt, spirantei guturale fonice *γ* și explozivei afone guturale *q* din vechea turcă le corespundea în pecenegă semivocala *ī* (*y*). De aici urmează că hidronimele în *-lui* (< *-luy*), *-țui* (< *-suy*) și *-ui* (< *-uq*) sunt de origine pecenegă.

f) Evoluția spirantei *-γ-* > *-v-* din tema unor hidronime pecenege (**qoyurluy* > **qovurluy*) este proprie limbii cumane, denotând o stratificare etnolingvistică a triburilor turanice în sudul Moldovei.

g) Terminația *-lui* a hidronimelor românești poate avea o origine multiplă. Ea provine fie din sufixul adjectival *-luy*, fie din sufixul deverbal *-uq* atașat unei teme în *-l-*.

h) Hidronimele *Oituz*, *Uz* și *Tazlău* indică o penetrație a triburilor pecenege și în dreapta Siretului, deși lipsesc mărturiile arheologice care să le confirme prezența stabilă. Este drept că terenul deluros și împădurit din bazinul mijlociu al Trotușului nu era potrivit pentru exercitarea ocupațiilor tradiționale ale turanicilor (păstoritul și creșterea vitelor), dar existența sării avea pentru ei o importanță economică deosebită. Chiar dacă nu o exploatau ei înșiși, sarea era adusă de aici de către pecenegi în regiunile învecinate, în care își aveau așezările stabile. De aceea credem că cele trei hidronime nu sunt creații accidentale, ci trebuie să fi avut și o justificare istorică precisă.

HYDRONYMES D'ORIGINE TURQUE ANCIENNE DANS LA PARTIE SUD DE LA MOLDAVIE

RÉSUMÉ

Selon l'auteur, les recherches toponymiques n'ont pas réussi, jusqu'à présent, à prouver d'une manière convaincante l'origine péchénegue-comane d'un bon nombre de hydronymes ayant les

terminaisons *-ui*, *-lui* ou *-țui*. La supposition de leur origine roumaine, comme anthroponymes en fonction hydronymique absolue, peut être acceptée pour quelques hydronymes en *-ui*, mais non pas pour les autres. Les étymologies proposées par l'auteur sont les suivantes: *Elan* < anc. turq. *alan* 'plaine', avec la pré-iotacisation slave; *Oituz* < anc. turq. *oj tuz* 'dépression avec du sel'; *Uz* < anc. turq. *uz* 'défilé'; *Covurlui* < anc. turq. *qoyur* 'petit, négligeable' avec le suffixe adjectival *-luy*; *Călmățui* < anc. turq. **qalma-suy* 'le ruisseau de l'étang'; *Suhurlui* < anc. turq. **suyul-uq* 'le desséché'; *Testui* < **tăz-luy* 'le rapide' et de même *Tazlău* (par filière hongroise). Les correspondances phonétiques données par Wendt permettent la constatation que le changement de l'ancien turque $-\gamma(q) > \gamma(i)$ à la fin du mot est propre à la langue pétchéenègue. Par conséquent, les créateurs des toponymes en *-lui* ont été à coup sûr les Pétchéenègues, au Xe siècle. La terminaison *-lui* des hydronymes roumains peut donc avoir une origine multiple: soit du suffixe adjectival *-luy*, soit du suffixe déverbal *-uq* attaché à un thème en *-l-*. Les hydronymes *Oituz*, *Uz* et *Tazlău* prouvent la présence des tribus pétchéenègues à droite du Siret, bien qu'il manque le témoignage archéologique qui la confirme. Les gisements de sel, d'une importance toute particulière pour les éleveurs des moutons, représentaient assurément une grande attraction pour eux.

Institutul de Filologie Română
„A. Philippide”
Iași, str. Codrescu, nr. 2